

A Valero-család a régi Pest művészettörténetében.

Napjainkban töröltek le Budapest térképéről egy utcanevet, amellyel a régi város egy jelentős emlékének utolsó nyoma tűnt el. Ez az utcanév őrizte meg és jelentette számunkra egy család egyre halványuló emlékét, amely több mint egy félszázadon át tartó munkásságával, művészszeretetével beírta nevét a város történetébe.

Az egyre növekvő főváros a fejlődés természetes következményeképpen egymás után szívta fel a mult oly becses művészeti emlékeit. Így tűnt el a régi városháza, a régi Dunasor szépsége és maguk a tornyos kapukkal díszített ősi városfalak. Ezen feledésbe merült emlékek felidézése és megörökítése immár a történész feladata.

A régi Pest és Buda még a mult század küszöbén jelentéktelen kis város volt. Az ország központjában fekvő két testvérváros századokig sínylette a török hódoltság igáját, s így fejlődésében elmaradt. A szürke kisvárosi jellegből közülük a síkon elterülő Pest emelkedett ki gyorsabban: a XIX. század első felében már a magyar ipar és kereskedelem, a politikai, irodalmi és társadalmi élet fővárosa.

A XVIII. században jóformán csak a mai Belváros állott. A Lipótváros homokbuckás, lakatlan terület; a Terézváros nagykiterjedésű kertekből, szőlőkből és szántóföldekből álló külváros volt. A fejlődő Pest azonban egyre jobban terjeszkedett az akkori külvárosok felé. A nagy kerteket, földeket házhelyekre parcellázták és ilyenkor a telkek hasznosabb felosztása egy-egy új utca nyitását tette szükségessé. Így nyitották 1815-ben a Terézia külvárosban a Valero-utcát, amikor Valero István és Tamás örökösei a több holdnyi kiterjedésű Valero-ingatlant házhelyekre osztották fel. Ez az utca a terézvárosi plébániatemplom közelében a Király-utcát kötötte, illetve köti össze a Dob-utcával. A Valero-utca még ma is fennáll, de nemrégén átkeresztelték és jelenleg Kürt-utca a neve.

A Valero-utca nevének megváltoztatásával az utolsó nyom is elveszett, amely a Terézvárosban a Valero-család munkálkodására emlékeztethetne.

A Spanyolországból¹⁾ a Bánságba²⁾ és onnan Pestre telepedett selyemgyáros nemzetség két nagyszabású épületet emelt Pesten. Ezek közül az egyiket még a XVIII. században építtette Valero István és Tamás a Király-utcában. Ez a kastélyszerű, hatásos külsejű selyemgyár nyomtalanul eltűnt, és ma már csak egy metszet őrzi számunkra hajdani szépségét.

A másik épület sorsa szerencsésebb, mert ma is épségben áll. Ezt az utóbbi hatalmas, kétemeletes palotát a múlt század negyvenes éveiben emeltette Valero Antal a Lipótvárosban. Ugyancsak selyemgyár céljaira épült és ma Károly főherceg- vagy Valero-kaszárnya néven ismeretes.

E két nagyszabású, művészi külsejű épületben élénk ütemű gyári munka folyt. A Valerók selyemgyára volt Magyarországon az első olyan üzem, amely már munkásainak nagy száma miatt is méltán megérdemli a »gyár« nevet.³⁾ A Valero-gyár olyan selyemanyagokat állított elő, amelyek a lényegesen előnyösebb viszonyok között működő osztrák gyárak áruival — minőségüknél és művészi szépségüknél fogva is — felvehették a versenyt.

E dolgozat célja a — csaknem teljesen elfelejtett — Valero-család munkásságának és művészi alkotásainak ismertetése; a Valero-építkezések művészettörténeti bemutatása, az ismeretlen selyemszöveteknek föl kutatása és iparművészeti jelentőségüknek méltatása.

*

Elsőízben 1747-ben találkozunk kutatásaink során a Valero-névvel, éspedig Budán, amikor Valero József parókakészítőmester kéri felvételét a budai polgárok sorába.⁴⁾

Csaknem két évtizeddel később ismét felbukkan ez a déli csengésű név, de ezúttal vidéken. 1766 október 11-én Valero Jakab piarista atyát, a szenci kir. kollégium aligazgatóját, aki egyébként a gyakorlati geometria tanára volt, a tatai piarista rendház másodelőjárójává iktatják be.⁵⁾ Egy múlt századi helyi historikus, aki a tatai piarista rendház történetét írta meg, Valero Jakabot tartotta a tatai rendház tervezőjének, míg újabb művészettörténeti irodalmunk tisztázta a téves megállapítást.⁶⁾ Valero Jakabról utolsó adatunk 20 évvel későbből származik, mikor mint a veszprémi piaristák rektora 1786-ban pert indít Pesten Lóos Mihály ellen.⁷⁾

A pesti selyemgyáros Valero-család és a fentebb említett Valerók között eddig nem áll módunkban rokoni kapcsolatot kimutatni.

A pesti selyemgyáros-nemzetség történetéről maguk a Valerók szolgáltatják számunkra a legérdekesebb adatokat.

Ugyanis Valero Tamás, amikor az 1800-as évek elején — kétízben is — nemességért folyamodik, kérvényében⁸⁾ a Valerók személyére, származására és a gyár alapításának körülményeire vonatkozó számos fontos mozzanatot közöl.

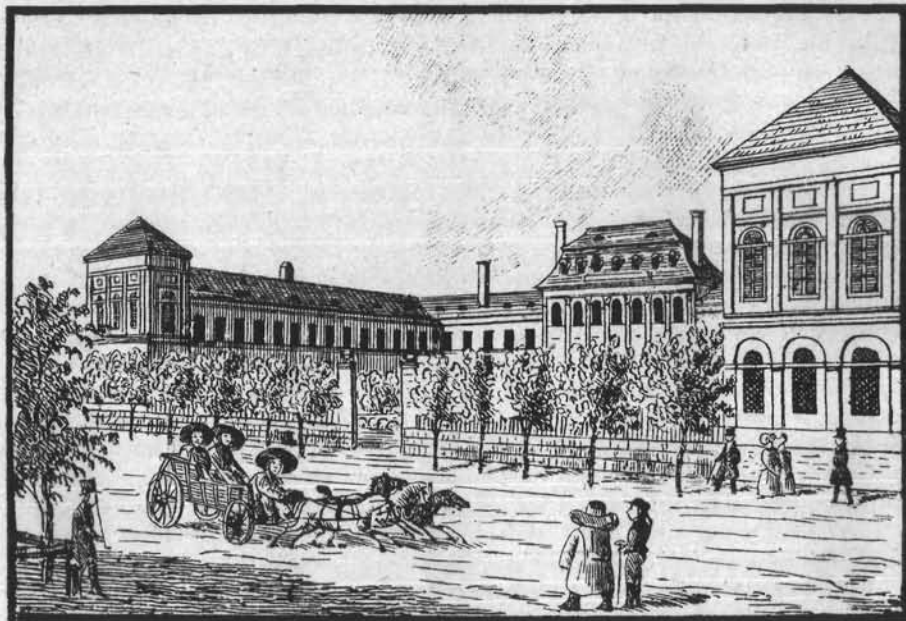
A folyamodványban előadja, hogy a Valerók régi spanyol nemesi katonacsaládból származnak. Atyjuk azonban már nem spanyol, hanem az osztrák háznak hűséges »vazallusa«, ők pedig Magyarországon, Budán, illetve Pesten születtek. Nagykorúságukat elérve külföldön sokáig utaztak, ahol elsajátították a selyemtermelés és a selyemgyártás módját.⁹⁾

E külföldi útról 1776-ban tértek vissza szülővárosukba Pestre, ahol hozzáláttak a tanultak értékesítéséhez és megkezdték a művészi selyemszövetek gyártását.¹⁰⁾

A Valero-testvérekről, névszerint Istvánról és Tamásról, a selyemgyár két alapító tagjáról, a Székesfevárosi Levéltárban végzett kutatásaink során 1783-ból találtuk az első adatokat.

Az 1776 és 1783 között eltelt hét év alatt végzett munkásságuk nyomait eddig még nem sikerült felfedeznünk, de annál gyakrabban hallatnak magukról 1783 után.

Valero István selyem- és fátyolgyártó (Seiden, Flohrfabrikant) és neje (Anna Maria geborene Ottin) 1783¹¹⁾ júniusában megveszi Leyrer András két hold nagyságú szántóföldjének egyik felét. A telek másik felét pedig Valero Tamás ugyancsak selyem- és fátyolgyártó vásárolja meg. E kétholdas földdarab lesz a későbbi nagyszabású Valero-selyemgyár magva. A következő években a két testvér további vételekkel gyarapítja a gyár telkét,¹²⁾ amely végső kiterjedésében közel 10.000 négyszög-

Valero J.A. Selyemgyára a királyútszában.

8. A terézvárosi, XVIII. sz.-i Valero-gyár a Hild-féle átalakításokkal.

ület tesz ki.¹³⁾ Az 1783-ban szántóföldnek jelzett puszta területet a Királyutca (König-gasse), Akácfa-utca (Kleine Akazien-gasse), Dob-utca (Drei Trommel-gasse) és a hajdani Gyár-utca (Fabrik-gasse) határolta. A nemes-séggkérő folyamodvány e telektömböt így jellemzi: »Terrenum sabulosum, sterile et incultum« (homokos, terméketlen és műveletlen terület). E telken a Valerók néhány év alatt nagyszerű kerteket létesítettek. A konyhakerten és gyümölcsösön kívül a selyemhernyó-tenyésztés számára nélkülözhetetlen eperfákat ültettek.¹⁴⁾

A Király-utcára nyíló telekrészen emelték a nagyszabású selyemgyárat: »Aedificium nobile sua amplitudine, soliditate et splendore . . .«¹⁵⁾

E gyárépületet eredeti XVIII. századi alakjában nem ismerjük. Eddig ismert egyetlen ábrázolása a Vasquez-féle topográfiai metszetsorozatban maradt fenn, amely azonban nem őrzi az épület eredeti — XVIII. századi — képét, hanem későbbi hozzáépítéssel bővült alakját mutatja be. Ez az épület, amely a régi Pest egyik legjelentősebb művészeti alkotása lehetett, sajnos, teljesen elpusztult, helyén sívár bérkaszárnnyák emelkednek. Mi sem mutatja ma már, hogy e helyen a város egyik nevezetessége és építészeti látványossága állott.

Mielőtt ezen épület műtörténeti méltatását megkísérelnők, szeretnénk néhány pillantást vetni a kor építőművészetére.

A XVIII. századi Európában a művészi és szellemi élet, valamint a divat irányító tényezője Franciaország. A Lajosok udvarának fénye beragyogta egész Európát. E csodálatos pompa utánzásra csábított. Európa-szerte azt látjuk, hogy nemcsak az uralkodók és arisztokraták, hanem még a kisebb nemesség, sőt a polgárság is a maga társadalmi és anyagi helyzetének keretén belül igyekezett valamit magáévá tenni Versailles csillogásából.

A többi európai államban békés, folyamatos fejlődésbe kapcsolódott a franciáknál kibontakozott új stílus. Hazánkban azonban az ország nagy területe másfél századig a török kezében volt. Ezen idő alatt minden művészeti élet szünetelt. Buda felszabadítása után országszerte megindult az építkezés, gyorsabb ütemben azonban csak Mária Terézia korának barokk, rokokó művészetében fejlődött ki. A középponti fekvésű Budán és Pesten élénk építőmunka folyt. Budán a vár helyreállítására került először a sor.¹⁶⁾ A síkon fekvő Pest nagyarányú építészeti tevékenységével túlszárnyalta az ősi Budát. Középkorú épületek, klastromok, templomok és paloták egész sorát emelték e néhány évtized alatt Pesten. Hogy közülük csak néhányat említsünk meg: az invalidusok kaszárnnyája (mai Központi Városháza), az akkori Pálos-templom és kolostor (mai Egyetemi-templom és papnövelde) és az azóta lebontott Grassalkovich-palota, mely a Ferencciek-terén állott.¹⁷⁾

A hódoltságból felszabadult Pest építőmesterei többnyire idegenből ideszakadt, de a helyi viszonyokhoz alkalmazkodó és hamarosan polgárjogot nyert egyének.¹⁸⁾ A pesti és budai építőmesterek céhének Mária Terézia korában nagy hatalma volt, sok kiváltságot élvezett (pl. az egész ország területén joguk volt építeni). A mestervizsga rendkívül szigorú volt, főképp elméleti kérdéseket ölelt fel: rendszerint valami bonyolult épület, vagy templom terveit kellett elkészíteni. A szigorú vizsgára jellemző, hogy egy híres pesti építődinasztia első tagja — névszerint Zitterbarth Mátyás — nem felelt meg a mestervizsgán, mert terveiben kevés önállóságot találtak (1781-ben). Hiába rendelkezett kitűnő és magas helyről származó ajánlásokkal.¹⁹⁾

Különösen nagy súlyt helyeztek arra, hogy a tervező építész teljesen eredeti módon, külföldi példa felhasználása nélkül oldja meg feladatát. E körülményre azért is hívjuk fel a figyelmet, mert ebből kiviláglik, hogy nem tulajdoníthatók kiválóbb XVIII. századi épületeink tervei kizárólag közismert külföldi mestereknek, hiszen itt helyi magasabb művészképesséssel és műkritikával találkozunk.

Az épületek művészi *külsejére* különösen nagy gondot fordítottak. Így érthető, hogy a Valero-féle gyárépület elkészítésénél is szem előtt tartották a művészi elgondolást olyannyira, hogy az inkább egy pompás kastély, mint gyár benyomását kelti.

A XVIII. században a gyári termelés még mindenütt bölcsőkorát élte, de különösen ez a helyzet az agrár Magyarországon. A szükségszerűség rideg szempontjai még nem szorították ki a művészi követelményeket, mint a XX. század fordulóján, amikor a célszerűség és üzleti mohóság kitermelte a legsivárabb épülettípust: a modern gyárat.

A Valerók Király-utcai selyemgyára XVIII. századi kastélyépítészetünk általános stílusjegyeit viseli magán. Körülbelül 1783—1786 között épült II. József uralkodása idején.²⁰ Mária Terézia (1740—1780) negyvenéves uralkodása alatt építészetünkben még a barokk és rokokó élte virágkorát. Az épülethomlokzatok vonalvezetése mozgalmas, díszítése nyugtalan és gazdag. II. József (1780—1790) korában az épületek homlokzata nyugodtabb, a díszítés mérsékeltebb. E meghiggadás átmenetet képez a XVIII. századi barokk-rokokó és a XIX. század elejének klasszicisztikus építőstílusa között. Mária Terézia és II. József korának építészetében a különbség főleg a külső díszítésben nyilvánul meg. Az alaprajz ugyanaz marad, különösen a nagyobbszabású kastélyoknál, melyek továbbra is ragaszkodnak a »cour d'honneur«-ös, U-alakú elrendezéshez.

A Valero-testvérek kastélyszerű gyára is e szokásos cour d'honneur-ös alaprajzot mutatja, amelyhez Európa-szerte az annyira csodált Versailles szolgált mintául. Hazánkban számos változatát találjuk a legkülönbözőbb méretekben a nagyszabású eszterházai hercegi kastélytól egészen a polgári származású Valerók gyaráig.

Bár a Valerók Pesten — az ország legnépszerűbb városában — telepedtek le, és céljaiknak megfelelően a városban kellett építkezniök, e gyárépület mégsem mutat városi palotátípust, hanem vidéki kastélyalakot. Ennek főoka, hogy a »Terézia külváros« a mai Terézváros és Király-utca eme része akkor Pest külterületéhez tartozott. Az utcát üres telkek, kertek, szőlők szegélyezték, ahol csak egy-két szőlőskerti ház és villa emelkedett. Ebbe a környezetbe valóban kitűnően illett a kastélyjellegű hatalmas épület, melynek cour d'honneur-jét valószínűleg díszes kerítés zárta le és választotta el a szőlőkhöz, kertekhez s a pesti polgár nyári szórakozóhelyeihez vezető élenkforgalmú Király-utcától. E kerítés kötötte össze az egyemeletes U-alakú épület — amelynek klasszicizáló átfogalmazása a Vasquez-féle metszeten látható — utcára nyíló oldalszárnyait. E terézvárosi gyárépületnek még egy ábrázolását sikerült felfedeznünk egy 1838-ból való árvízkepen, mely a Gyár-utcát ábrázolja, a háttérben a Valero-gyárral. (Kaszás István festménye nyomán Szakmárynál készült litográfia.)^{20/a} A Valero-ház középső főépületének hangsúlyát kiemeli a manzard-ablakos, kettős tetejű középizalit, amelynek félköríves ablakosorait pilaszterek tagolják.

XVIII. századi kastélyainknak általános jellege a főépület közép-részből enyhébben kiálló rizalit, vagy érélyesebben előreugró pavillon. E közép-rész helyes megoldásától függ az egész épület művészi szépsége, kiképzésére éppen ezért mindig különös gondot fordítottak. Fontos elemei

a kapuzat, az erkély és az ablakok. Leggyakrabban három, ritkábban öt ablak tagolja e rizalitokat. A Valero-gyár hétablakos megoldása szinte egyedülálló. Sajnos, a kapubejárat nem látható a metszeten, így arról nem tudunk fogalmat alkotni. Azonban az egész épület nagyvonalú kialakítása arra mutat, hogy a kapuzat sem maradhatott el az általános magas művészi színvonalról. Egy levéltári adatra támaszkodva lehetségesnek tartjuk, hogy a Valero-gyárat id. Zitterbarth Mátvás építette. Ugyanis a Valero-testvérek — 1797-ből származó hiteles — leltárában az első tétel így szól: Die Maurerarbeit sammt Materialien von Bürg. Maurermeister Mathias Zitterbarth 55.230. (florenos). Egyéb tételeknél viszont »Schätzung des... Meisters« szerepel, tehát világosan megkülönböztetik az alkotó és a csupáncsak becsülő mestereket.²¹⁾ A gyár 1797-ben körülbelül 10—11 éve állhatott fenn, tehát a becslés összege nyilvánvalóan nem lehetett más, mint az, amennyibe az építés került. Ez az összeg olyan tekintélyes, hogy már magában is eléggé bizonyítja az építetők művészetpártoló bőkezűségét.

Az oldalszárnyak egy-egy 1824-ben hozzáépített pavillonban végződnek, melyeknek építője Hild József, a neves pesti építész.²²⁾ Hild olyan hozzáértéssel tervezte e pavillonokat, hogy azok teljesen egybehangolódnak a régebbi rész stílusával. E hozzáépítést Valero Antal, Valero István második fia eszközölte. Ezen építkezést az a körülmény tette szükségessé, hogy Valero István, illetve Valero Tamás halála után az örökösök osztozkodni kívántak. Az osztozkodást a város fejlődése következtében belterületté vált telek értéknövekedése megehezítette. A telek egy részét az osztozás igazságos lebonyolítása és egyszerűsítése végett felparcellázták és mint házhelyeket eladták. A parcellázást a két testvér örökösei két ízben hajtják végre. A tulajdonukban lévő területnek egy nagy része azonban az ő kezükben marad. Először 1815 májusában²³⁾ kérnek engedélyt az Akácfa-utcára nyíló részen a benyújtott térrajz szerint felosztott négy teleknek a rajtuk lévő épületekkel együtt való eladására.

Másodízben ugyanezen év júliusában kérik, hogy az úgynevezett Valero-kertet a benyújtott tervek szerint²⁴⁾ feloszthassák. Az első tervrajz tizenegy telket tüntet fel. A második javított terv²⁵⁾ ugyanezt a területet tizenöt telekre osztja. Ez utóbbi megoldás lett az érvényes, amely szerint a parcellázást fogatosították. Ebből az alkalomból kérnek a Valero-örökösök engedélyt a terven is feltüntetett utcanyitásra.

Így keletkezett a terézvárosi Valero-utca, amely a legutóbbi időkig őrizte a Valero-család terézvárosi munkásságának emlékét még akkor is, amikor a fejlődő város kiméletlenül elpusztította a díszes épületet, melyet ők annyi gondnal és áldozattal emeltek.

A Valero-utca megnyitása következtében saroktelekké vált az a terület, amelyen a gyár állott. Ez az új helyzet szükségessé tette az épület oldalfőfrontjának kiképzését is. Ugyanekkor épült a már említett két pavillon a Király-utcai részen, amit viszont egy telekkiigazítás tett szükségessé.²⁶⁾

A Hild-féle hozzáépítési tervrajzokon²⁷⁾ ezen egyemeletes pavillonok homlokzatát a földszinten pillérekre támaszkodó ívsorba illesztett három félkörös záródású ablak tagolja. Az emeleti részen a vízszintes párkányokat összekötő félpillérek közé helyezkednek az ugyancsak félkörös záródású

ablakok. Hasonló tagolású földszintes ablaksor néz a Valero-utcára.

A Hild-féle tervekhez tartozó leírás külön hangsúlyozza, hogy a két pavillont csak kerítés kösse össze, hogy így a látványos gyárépület az utcáról továbbra is megtekinthető legyen.²⁸⁾

A régi útmutatók is megemlékeznek a Király-utcai Valero-gyár művészi külsejéről. Feldmann 1844-ben így írja le: »Es ist im italienischen Style leicht und gefällig gebaut, der grosse Hofraum mit Blumenanlagen geschmückt.«²⁹⁾

Valero Antal, akinek az osztozkodás alkalmával a Király-utcai gyárépület jutott, ezen ingatlant eladta a Nőegyletnek és a gyár székhelyét áttette a Lipótvárosba.

*

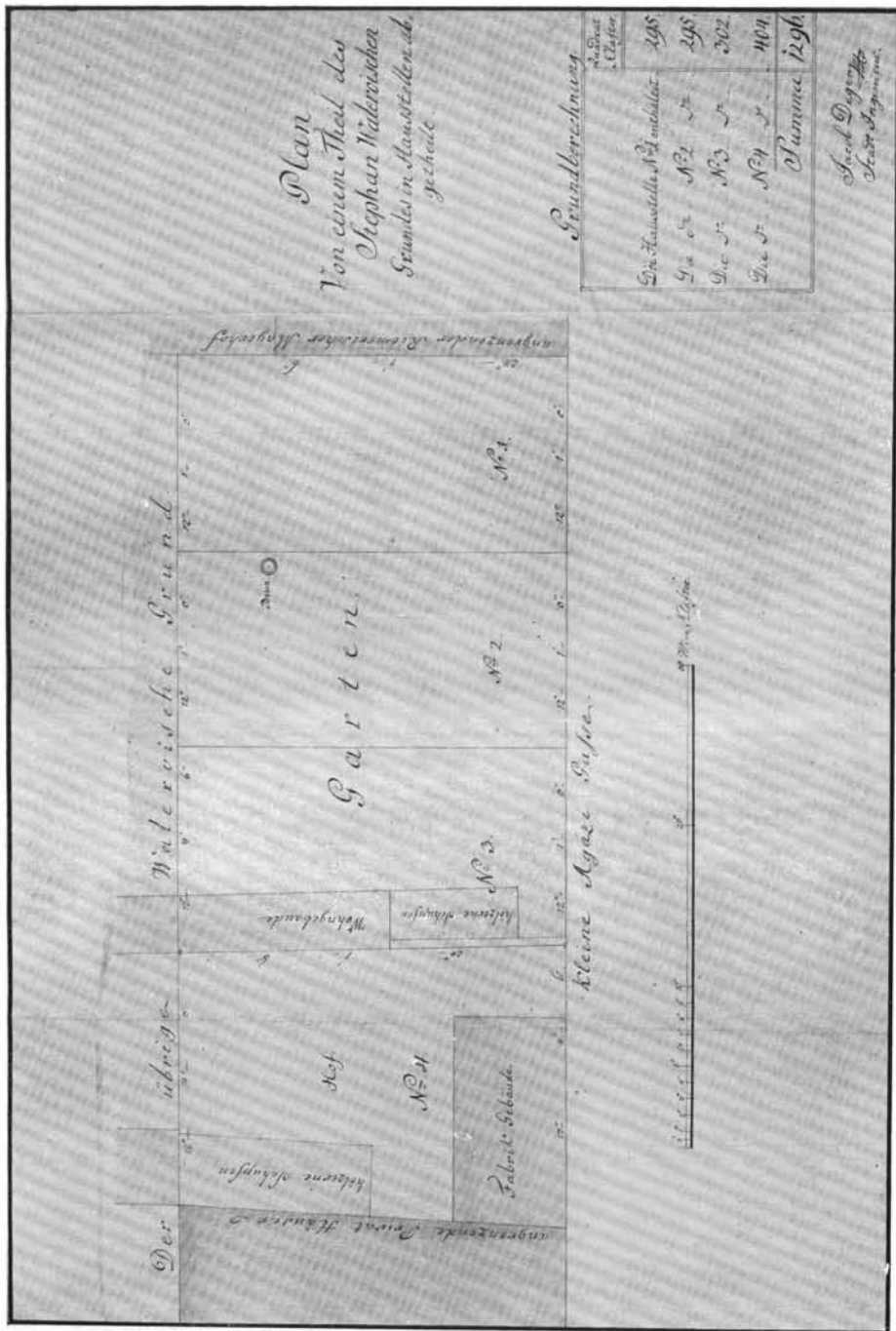
A lipótvárosi palota, amely ma Károly főherceg-laktanya, vagy Valero-kaszárnya néven ismert, a Honvéd-utca 28—30. számú épület-tömb.³⁰⁾

Valero Antal 1839 március 9-én a nádorhoz kérvénnyel³¹⁾ fordult, amelyben előadja, hogy a Király-utcai gyárát eladta és helyébe a Lipótvárosban óhajtana egy nagyobb méretűt felépíteni — ezért a 639. és 640. számú, egyenkint 400 négyszögöles telkeket szeretné nyilvános árverés mellőzésével megszerezni.

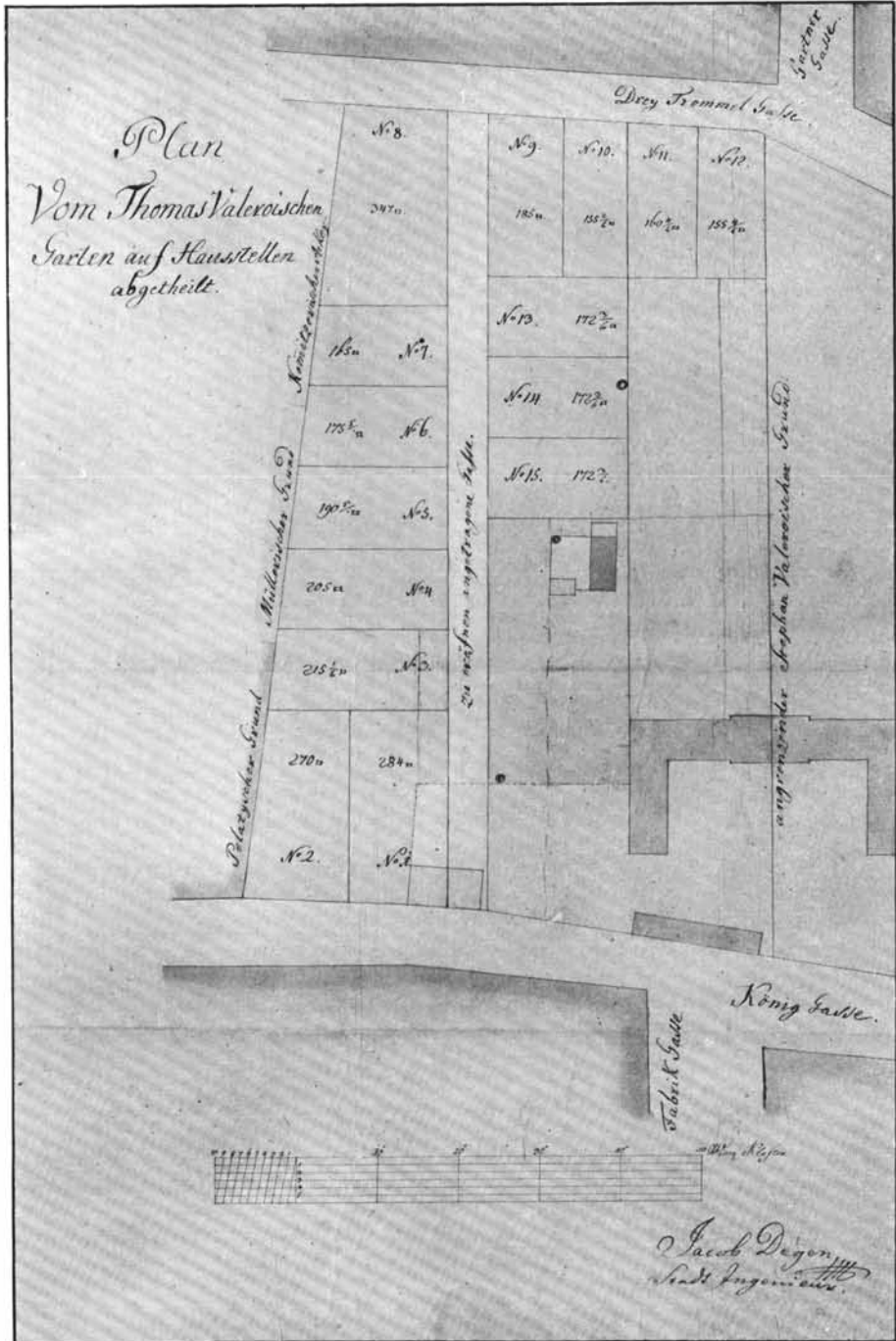
A nádor még ugyanaznap (március 9-én) kelt leiratában melegen ajánlja a Szépítési Bizottságnak Valero Antal személyét,³²⁾ mire a Bizottság engedélyezi a két telek, majd további két szomszédos — 638. és 641. sz. 560 négyszögölnyi — telek megvételét. Sőt — mivel a két előbbi egy régi kavicsbányában fekszik — a Szépítési Bizottság segítséget ígér Valerónak a szintbehozási munkák elvégzéséhez.³³⁾

Mihelyt Valero Antal a kiszemelt telkeket megszerezte, sietve hozzálátott az építkezés megkezdéséhez. Ez okból 1839 április 8-án beadvánnyal fordult a Szépítési Bizottsághoz, hogy építési engedélyt szerezzen.³⁴⁾ A beadványhoz 6 darab tervet csatolt, amelyek »Joseph Hild Architekt« aláírással vannak ellátva. A tervrajzsorozat, amely alaprajzokból és egy metszetrajzból áll, egy hosszan elnyújtott téglányalakot mutat. Mint az alaprajzból azonnal szembetűnik, az emelendő épület csak részlete egy később folytatandó háztömbnek. A földszinti és elsőemeleti alaprajz hatalmas méretű termeket tüntet fel, amelyek nyilvánvalóan a gyári üzem céljaira voltak szánva. Valero Antal azért indította el olyan sürgősen az építkezést, mert selyemgyárüzeme a Király-utcai épület eladása folytán helyiség nélkül maradt. Ezen a hiányon az emelendő épületrész átmenetileg segíthetett.

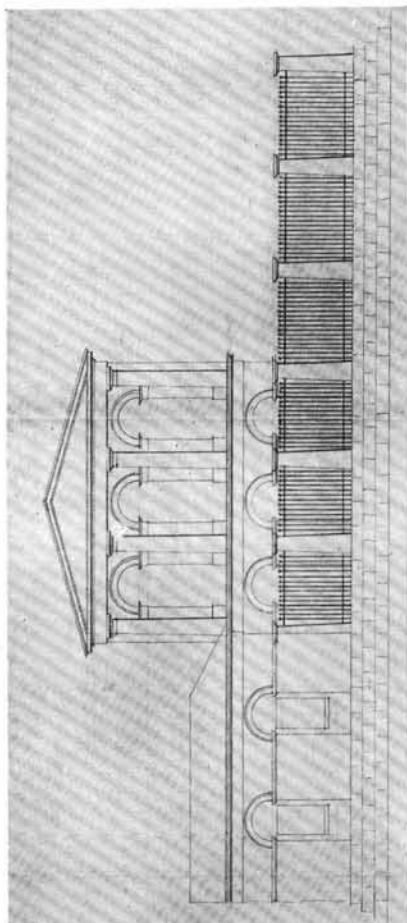
A Szépítési Bizottság a Valero kérelmére kiküldött szakértőbizottság jelentése alapján az építkezés engedélyét még a hó 12-én megadta a szokásos kikötések mellett.³⁵⁾ Ez az építkezés még javában folyhatott, mikor Valero már előrelátóan gondoskodni óhajtott az épület további terjeszkedési lehetőségéről. Bár a tervbevett épület számára a telek megvolt, az mély fekvése miatt csak feltöltéssel válhatott az építkezésre alkalmassá. Már ugyanazon (1839.) év szeptember 26-án azzal a kéréssel fordul Valero a

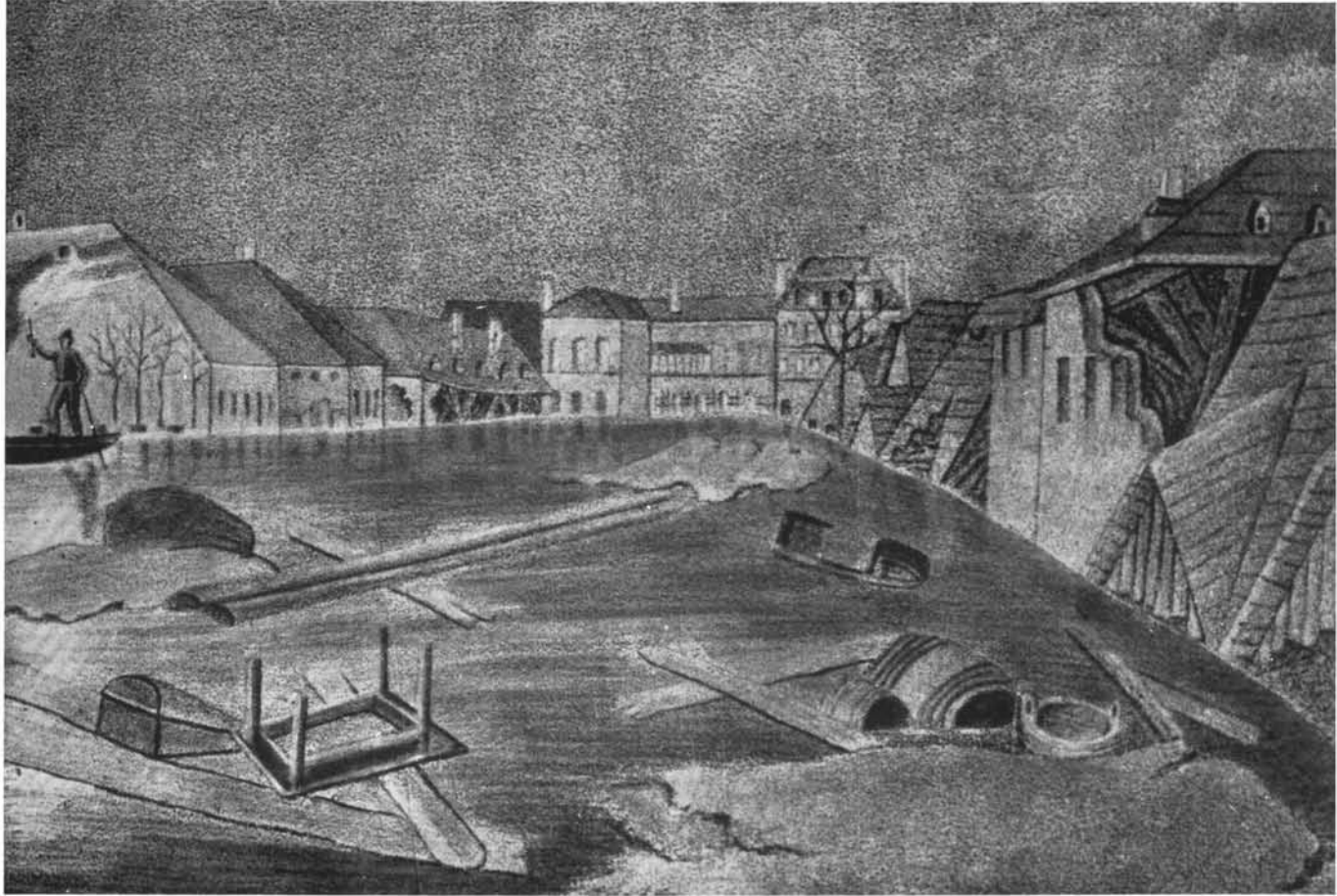
9. Az Akácia-utcára néző Valero-telekrész felosztása.

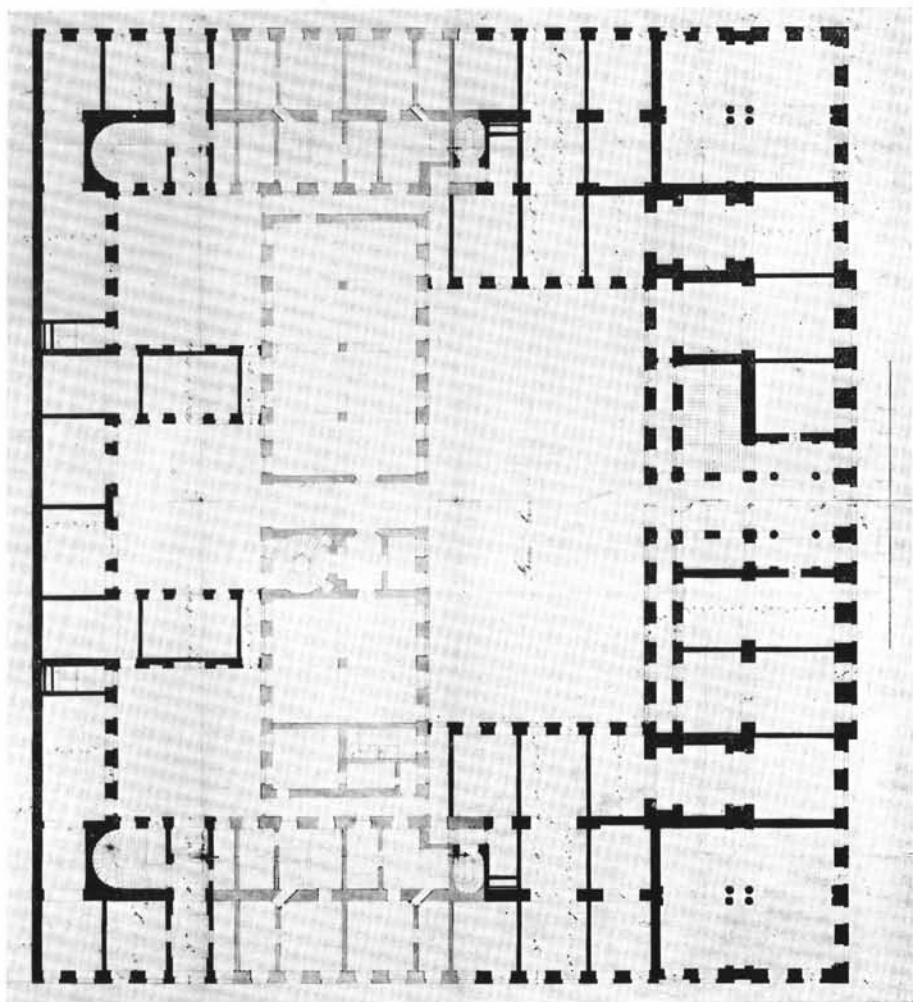
10. A Király-utcai Valero-telektömb felosztási terve a gyár alaprajzával.

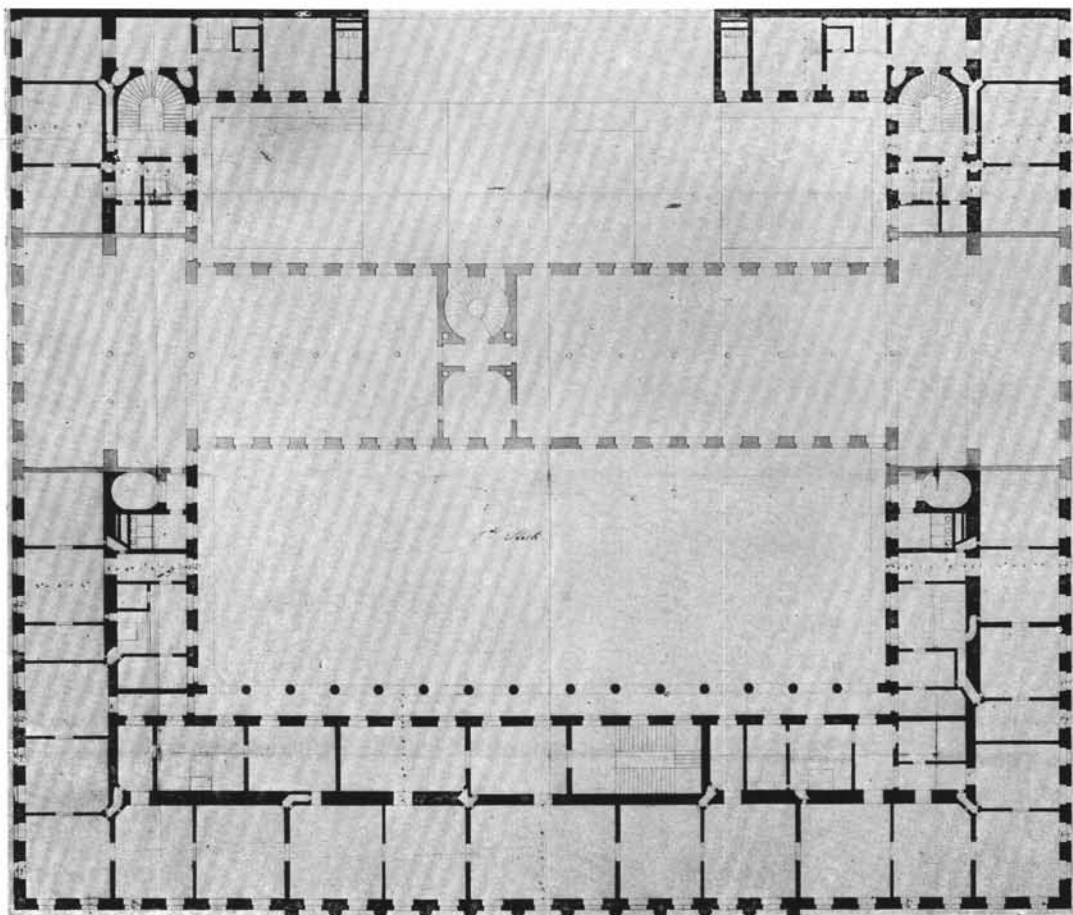
11. A Király-utcai Valero-gyár Híd-féle átakítási terve.

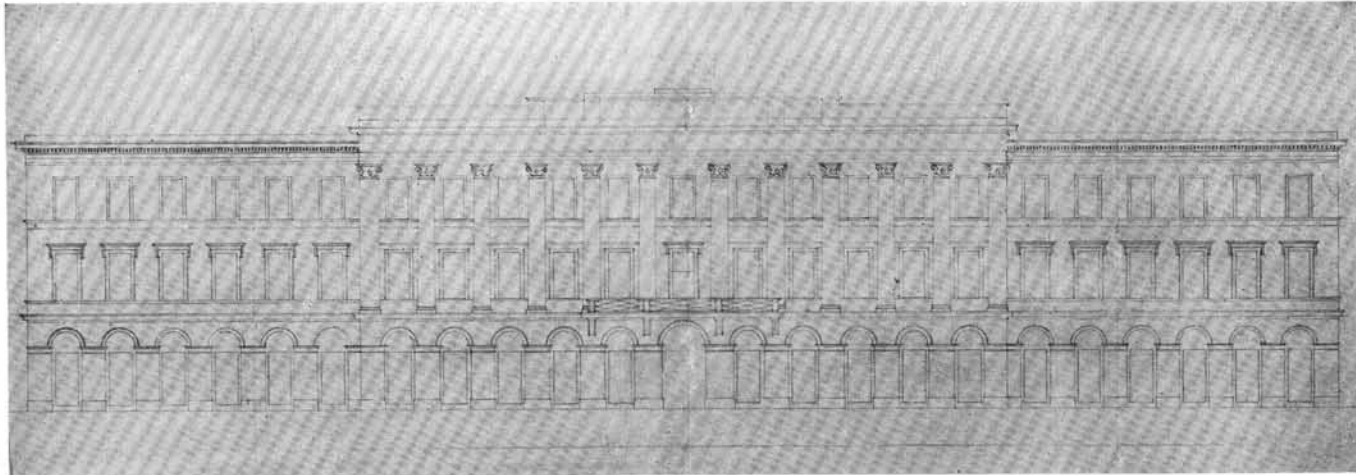
12. A terézvárosi Gyár-utca az 1838-as árvíz idején, háttérben a Valero-gyárral.

13. A lipótvárosi Valero-gyár földszintjének alaprajza Hild Józseftől.

14. A lipótvárosi Valero-gyár I. emeletének alaprajza Hild Józseftől.

15. A lipótvárosi Valero-gyár homlokzati terve Hild Józseftől.

16. Hild József : a lipótvárosi Valero-gyár.

17. A lipótvárosi Valero-gyár középrizalitjának részlete.

18. Oszloprészlet a lipótvárosi Valero-gyár homlokzatáról.

nádorhoz,³⁶⁾ hogy számára további négy teleknek árverésen kívüli megvételét engedélyezze. Kérvényében kifejti, hogy a megvásárlandó telkeken elegendő földmennyiség állana rendelkezésére a feltöltéshez. Megemlíti, hogy a talajvíz miatt már 24.000 forint és 20 krajcárral többre rúgnak az építés költségei az előirányzottakon felül. A városnak pedig még annyi földje sincs, amennyi az utcák feltöltésére volna szükséges. A nádor szeptember 29-én kelt leiratában pártolólá ajánlja az ügyet a Szépítési Bizottságnak.³⁷⁾ Azonban a Bizottság ragaszkodik a nyilvános árveréshez.³⁸⁾ Valero Antalnak nem sikerült megszereznie az árverésen a kívánt telkeket.³⁹⁾ E balsikerral kezdetét veszi Valero Antal azon szakadatlan küzdelmeinek sora, amelyek végül is oly sok hálátlan fáradozás után sikerre vezettek.

A Szépítési Bizottság iratai közt számtalan kérvénye, folyamodványa és előterjesztése fekszik, mely mind lankadatlan akaraterejéről tesz tanúságot.⁴⁰⁾ A hepe-hupás telekkel és a talajvízzel folytatott küzdelem közel öt esztendeig tartott. Az épület teljes kiépítéséhez szolgáló terveket már az 1840. év február 20-án benyújtja.⁴¹⁾ E tervek, melyeknek szerzője szintén Hild József, feltételezhetően már 1839-ben elkészülhettek, s ezzel magyarázható a régi és az új épületrészek alaprajzai között fennálló harmónikus egység. A Bizottság a tervek kivitelét engedélyezi azzal a megjegyzéssel, hogy a metszet és a homlokzat terveit későbbi időpontban kell benyújtani.

Csak 1844 április 24-én jutott az építkezés olyan helyzetbe, hogy a Bizottság által négy évvel előbb kívánt hiányzó rajzok betérjesztése időszerűvé vált.⁴²⁾ 1844 április 24-én a Szépítési Bizottsághoz beadott jelentés⁴³⁾ kivitelezhetőnek és engedélyezhetőnek tartja az építkezést a benyújtott tervek alapján. Ezen iratokhoz csatolt és a Székesfővárosi Levéltárban őrzött tervek már egyesítve mutatják a korábbi és a későbbi épületrészeket olyképpen, hogy az 1839-es épületrészek az alaprajzokon világosabb színnel vannak feltüntetve.

Amint az a földszinti alaprajzból kitűnik, a három utcára nyíló épülettömb által határolt udvar az 1839-es építménnyel két részre van tagolva, amelyek közül a belső, három kis udvarra különül. Az épület — a mai Honvéd-utcára néző — főhomlokzatának középtengelyéből a főkapu csarnoka nyílik. E főtengey meghosszabbításában a keresztépület-rész kapunyílásán át a hátsó udvarokat közelíthetjük meg, amelyekből egy-egy melléklépcsővel ellátott mellékkijáraton át a mai Klotild,⁴⁴⁾ illetve Markó-utcába juthatunk. Az oszlopokkal és pillérekkel tagolt kapucsarnokból vezet a főlépcső az emeletre. Az emeleten az udvar felől egy tizenegy oszloppal tagolt udvari folyosón keresztül elérhetünk az épület oldalszárnyaiba és hátsó részeibe. Ez az elosztás éppúgy, mint az utcai szabályos szobasor, a II. emeleten pontosan megismétlődik.

Az alaprajzi tervek mellett található homlokzati rajz nemesarányú, kiegyensúlyozott tömegű kétemeletes városi palota típusát mutatja. A főhomlokzat hangsúlyát a középrészből enyhén előreugró hatalmas rizalit adja meg. A rizalitet az első emelet magasságából két pillér és a közéjük fogott tiz, kanellurás testű, ion fejezetű,⁴⁵⁾ méltóságteljes ritmusú oszlop tagolja. Ezen oszlopsor tagolt architrávot hord, amely az épület ereszpárkánya fölé emelkedik és amelyet egyszerű, függőleges osztású,

lépcsős attika koronáz. A földszint ablaksora félkörös záródású, az első emelet ablakait kis, konzolos, vízszintes párkányok díszítik. A rizalittól jobbra-balra hat-hat ablaknyílás, a rizalit oszlopsorának közeiben 11 ablak sorakozik, melyeket csak az első emelet erkélye tesz mozgalmassabbá. Az épület ablaksorainak függőlegeseit az emeletet elválasztó s az épületen körbefutó keskeny párkányok egyensúlyozzák ki. Ez a homlokzati rajz, amelynek architektonikus hatását, a ma is fennálló és az utóbbi időben szakszerűen restaurált palotán, a maga valóságos szépségében szemlélhetjük, Hild József művészetének egyik legszebb mesteralkotása. A Honvéd-, Klotild- és Markó-utcára néző palota Hild építészetének legkiforrottabb korszakából származik.

Hild József volt az újjáépülő város számos palotájának tervezője, amelyek közül mint legkorábbi jelentős és közismert művét, a Lloyd-palotát emelhetjük ki.⁴⁶⁾ A 30-as években épült Marczibányi-ház,⁴⁷⁾ az István főherceg-szálló, az Ullmann-ház jelzi palotaépítészetének főbb állomásait. Ezek közül számunkra különös érdekléssel bír a Dunasoron épült Ullmann-ház, mely a mellette fekvő, vele azonos külsejű Wieser-házzal együtt a főkapitányság épülettömbjét alkotja. A Honvéd-utcai Valero-gyár palotája édestestvére ezen épületeknek. Homlokzati rajza, ablakkereteinek kiformalása és az épület tagolása teljesen megegyező amazokéval; különbség csak a méretekben van, amennyiben a Valero-gyár jóval nagyobb kiterjedésű, így természetesen az épület helyes arányainak megfelelően a középrizalit is több oszloppal tagolt, mint az előbbieknél. Az Ullmann-ház 1834-ben,⁴⁸⁾ ikertestvére — a Wieser-ház — pedig 1836-ban⁴⁹⁾ épült, tehát 1839-ben, amikor az új Valero-gyár építésére került a sor, ezek az előképül szolgáló paloták már készen álltak.

A selyemgyár rövid ideig székel a pompás palotában.⁵⁰⁾ A szabadságharc alatt, amikor Valero Antal volt az első magyar pénzügyintézetnek — a Kereskedelmi Banknak — igazgatója,⁵¹⁾ állami pénzjegynyomdát is szolgált.⁵²⁾ Később a Károly főherceg-laktanya kapott benne elhelyezést. Jelenleg is a katonai kincstár tulajdona, amely 1935-ben szakszerűen restauráltatta. Az épület jelenlegi állapotát összehasonlítva az eredeti alaprajzzal, azt látjuk, hogy az először épült udvari kereszt szárnyat és a hátsó épületrészeket lebontották, a három utcai szárny azonban teljes épségében fennmaradt.⁵³⁾ Az udvari homlokzat is változást mutat, mivel az alaprajzon feltüntetett oszlopok helyett az első és második emeletet egybefogó lezénák tagolják. Az épület belső elosztása is sok változáson ment keresztül, különösen az 1935-ös restaurálásakor, amikor katonai hivatalok számára alakították át. Nemes szépségű homlokzata azonban a maga eredeti alakjában áll fenn ma is és a főváros egyik nevezetes műemléke.⁵⁴⁾

*

A Valerók selyemgyárépületeinek bemutatása után áttérünk az ezen üzemekben készült selyemszövetek ismertetésére. Ezt megelőzőleg azonban szükségesnek tartjuk a selyemnek a textilművészet történetében kiemelt jelentőségével foglalkozni.

A selymet⁵⁵⁾ — a textilművészet e legnemesebb anyagát — a kínaiak fedezték fel.

A selyemszövetek nyersanyaga a selyemhernyó fonó nyálmirigyeinek váladéka, mellyel bebábozódáskor gubót sző magának. A gubóban rejtőző bábót forrázással vagy gőzzel el kell pusztítani, hogy a selymet le lehessen motollálni. Az így nyert selyemből több szál összesodrásával megfelelő erősségű, szövésre alkalmas fonalat készítenek. Ez a sodrott-cérnázott fonál a legkülönfélébb selyemszövetek alapanyaga.

A selyemnek a textilművészetben való alkalmazására bizonyára a vadon élő selyemhernyó megfigyelése adta az ötletet.

A kínaiak legrégebb történelmi munkái említést tesznek a selyemszövről. Kínában selyemköntösöket viseltek már akkor, amikor még Európa művelt népei — a görögök és rómaiak — mit sem tudtak a fényűzés e nemes és színpompás eszközéről.

A Római Birodalom keleti hódításai és háborúi idején ismerkedik meg a kínai selyemmel, amely azután a császárkor eszeveszett luxusában méltó megbecsülésre talált.

Tehát Kr. e. 1—2 századdal válik ismertté és népszerűvé a kínaiak selyme, melyet a végtelen ázsiai pusztaságokon keresztül karavánok juttatnak el az akkori »világ« minden tájára.

A kínai selymek szépsége és drágasága méltán felkeltette a külvilág érdeklődését azok készítési titkai iránt. Bármilyen féltő gonddal őrizte is Kína a selyemszövés fortélyait, e titkok idővel mégis kiszivárogtak. Előbb a közeli India és Perzsia, majd Egyiptom is sikerrel kísérletezik a selyemszövés meghonosításával.

Perzsiában és Egyiptomban már virágzó selyemkultúra volt, mikor végre Európába is eljutott ez a művészi ipar. A hagyomány szerint a bizánci birodalom nagynevű uralkodója, Justinianus 533-ban szerzeteseket küldött Kínába, hogy ott kifürkésszenek és megtanuljanak mindent, amit tudni kell a selyemről. A szerzetesek merész vállalkozását siker koronázta, amit fényesen igazol a bizánci selyemszövés gyors fejlődése. A bizánci selyemszövetek nagyon hasonlítanak a mintául szolgáló kínai és perzsa selymekhez. A bizánci művészet, amely amúgy is eklektikus és minden eredetiséget nélkülöz, a selyemszövetek díszítési módján sem sokat változtat, inkább magáévá teszi a keleti formavilágot.

A selyemszövés Bizáncból a háborúk folyamán fogságba került görög szövők révén Sziciliába, onnan pedig az olasz félszigetre származott át a XII—XIII. században.

Az európai selyemszövés művészete Itália földjén virágzik ki. A XIV. században Lucca, a XV.-ben Velence és Firenze, később Genova selymei a leghíresebbek.

Itáliában a korai selyemszövetek mustrái folyamatosan elvesztik keleti jellegüket. A keleti díszítőelemek és szimbolumok helyét lassanként az európai művészet stílusjegyei és a keresztény vallás ikonográfiája foglalják el.

Az eddig ismert damaszt és brokát mellett újfajta selyemszövet jelenik meg a XII. század végén: ez a bársony, amelynek utolérhetetlen mesterei Velence és Firenze selyemszövői. A bársonyok és még inkább

a bársonybrokátok a reneszánsz szövőművészetének legszebb remekei. Az új anyag új szellemet, új stílust hoz, amely teljesen szakít a régi, Keletről származó tradíciókkal és sokkal inkább alkalmazkodik az európai ízléshez.

Ezeknek a bársonybrokátoknak a tervezése olyan magasabbrendű művészi feladat volt, hogy a reneszánsz nem egy kiváló festője foglalkozott mintakartonok rajzolásával. Így Jacopo Bellini híres velencei festő a párisi Louvreban őrzött vázlatkönyvében számos bársonybrokátterv van.⁵⁶⁾

Az olasz bársonybrokátok nagy népszerűségére híven világít rá a reneszánsz festőművészetének számos ábrázolása, amelyekeken csak úgy ragyog a sok arany- és bársonyszövet, a reneszánsz vidám életszemléletének méltó kifejezője. E szövetek szépsége a Keletet is elragadta, annyira, hogy Kelet és Nyugat szerepet cserél és most már Perzsia és Kína igyekszik utánozni az olasz selyemmustrákat.

A reneszánszban Spanyolországnak is jelentékeny selyemszövő ipara volt. Az elsőség azonban az olaszoké, az ő portékájuk versenyen felül állt. Ezt az elsőséget az olaszok még a XVII. században is igyekeznek megtartani, de minden erőfeszítés hiábavaló — új ellenfél jelenik meg a küzdőtéren s magához ragadja a vezetést. A selyemszövésnek ez az új diktátora: Franciaország. Colbert, a zseniális közigazdász, Genovából⁵⁷⁾ és más olasz városokból szövőmestereket csal ki Franciaországba és így veti meg a francia selyemszövés alapjait. A fejlődő ipart a külföldi áru ellen hozott magas vámokkal védelmezik. A francia selyemipari központok közül hamar kiemelkedik Lyon, amely azóta fogalomná vált a selyemgyártás terén.

Miként a reneszánszban az olaszok teremtettek egy új textilművészeti stílust, amely kifejezője lett a reneszánsz-ember pompaszerető ízlésének, — úgy a XVIII. század küszöbén a franciák alakítják át az ő vidám barokk- és rokokójuknak megfelelően a textilművészet formakincsét.

A reneszánsz stilizált, rajzú, aranyragyogású bársonybrokátjainak súlyos pompáját a vidám, világostónusú, tarka, naturalisztikus, virágos díszű selyembrokátok könnyed gráciája váltja fel. A selyemszövés új virágkorának tervezőmesterei: Watteau, Boucher stb., a Lajosok korának népszerű nagy művészei.

A selyemszövetek művészi kivitele a XVIII. század vége felé fokozatosan hanyatlak. A francia forradalom után megváltozik a társadalmi rend, az életforma egyszerűbbé lesz, a hajdani fejedelmi fényűzést a polgári egyszerűség követi. Természetes tehát, hogy a selyemipar is a vásárlóközönség csökkent igényéhez alkalmazkodik. Ez azonban csak egyik oka a szövőművészet hanyatlásának, a másik és veszedelmesebb ok a gépek alkalmazásában keresendő. A gépszövés megegyeszerűsítette és nagyon meggyorsította a termelés menetét, de a művészi kivitel szempontjából káros volt.

A gépesítés terén forradalmi jelentőségű volt Joseph Maria Jacquard találmánya: a mechanikus szövőszék (1808). E gép elterjedésétől számíthatjuk a szövőiparnak a kéziüzemből (manufaktura) gyáriparrá fejlődését. E legújabb korszak küszöbéig tartott a selyemszövés utolsó nagy mestérének — Philippe de LaSalle-nak — működése, aki éppoly kiváló művész volt a tervezésben, mint amilyen jártas a szövés technikájában.

A pompás selyemszöveteket hazánkban mindenkor nagyon kedvelték és becsülték. A mohácsi vészig szoros politikai, gazdasági és művészeti kapcsolataink voltak Itáliával. Mátyás király korában számos olasz kereskedő járt Magyarországon. Egy olasz kalmár — névszerint Rasone Buontempo — 25 évig élt Budán.⁵⁸⁾ Az olasz kereskedők legfinomabb, legfontosabb árucikke a selyem volt. Szépséges brokátjaikkal, bársonyaikkal bejárták az egész országot; annak legészakibb városában — Bártfán⁵⁹⁾ — is megfordultak. Hunyadi János és később Mátyás király is gyakran hozattak Firenzéből brokátokat. Mátyás király trónkárpitjait is Firenzében rendelte. Közülük két azonos mustrájú kárpit maradt fenn, az egyik teljes épségben, ma az Erdődy grófok birtokában van, a másiktól miseruhát szabtak, amely a boszniai Fojnicán került elő és jelenleg a Zsigmond-kápolnában őrzik. E művészi rajzú kárpitokat a Pollaiuolo testvérek tervei szerint zöld bársonybrokátból szőtték.⁶⁰⁾ E kárpitok kétségtelenül az olasz reneszánsz textilművészetének legnagyobb művészi beccsel bíró emlékei.

A királyi udvar mellett a magyar főurak is nagy pártolói a drága szöveteknek. Erről tanuskodnak a fennmaradt régi kelengye- és hagyatéki leltárak, melyek a selyemszövetek gazdag sorát említik. Az írott forrásokat kiegészíti az a páratlanul gazdag emlékanyag, amely hazánkban a régi, értékes textiliákból megmaradt és amelyet ma is féltő gonddal őriznek múzeumaink és kinctáraink.

A török hódoltság korában sok török és perzsa selymet hoztak Keletről a pompaszerető magyarság számára. A magyar díszruhák keleti szabása nagyon jól illett ezekhez az anyagokhoz. A XVIII. században francia selyembrokátokból készültek a magyar öltözetek, míg végre a XVIII. század végén már Magyarországon gyártott magyar selyembe öltözhetek elődeink.

A selyemtenyésztés elterjesztésére III. Károly és Mária Terézia korában több kísérletet tettek Magyarországon.⁶¹⁾ Sikerült is azt több helyen meghonosítani; így a Délvidéken, a Bánságban és a Dunántúlon, főképp Tolna- és Baranya megyében már a XVIII. század óta változó szerencsével foglalkoznak selyemtermeléssel.

A selyemgubó feldolgozására, legombolyítására létesült a nagyszabású óbudai Filatorium,⁶²⁾ amelyet II. József érdeklődésével és pártfogásával tüntetett ki. A Filatorium működése az épület alkalmatlan volta és a vízhiány miatt nagyon rövid életű volt. Robert Townson⁶³⁾ angol utazó 1793-ban leírja útinaplójában a teljesen elhagyatott, üresen álló, romlásnak indult épületet. A magyarok panaszaikat is megemlíti, amelyek szerint az osztrák politika minden iparosodási kísérletet megfojt Magyarországon.

A helyzet valóban az volt, hogy az osztrákok féltékenyen ellenőriztek minden ipari megmozdulást nálunk. II. József pártolta ugyan kezdődő selyemiparunkat, de I. Ferenc már nem nézte jó szemmel. Uralkodása alatt Milánó visszafoglalása és újra bekebelezése az osztrák tartományok közé nagy akadályokat gördített a magyarországi selyemgyártás elé. Milánó több százados selyemiparával, az olasz áru nagy mennyiségével és olcsóságával nem tudtak az aránylag kis budai és pesti üzemek versenyezni, de — amint azt az alábbiakban látni fogjuk — a Valero-gyár ezekkel a nehézségekkel is sikeresen megküzdött.

A selyemgyárat — mint már említettük — Valero István és testvére, Tamás alapította 1776-ban. Cégük pecsétjének körirata: K. K. Privi-
l[egierte] Seiden und Flor Fabrick deren Gebrüd[er] Valero Stephan &
Thomas.⁶⁴⁾

Az üzem a »Valero Testvérek« (Gebrüder Valero) cégnevet mind-
végig megtartotta. Az egyik alapító (Tamás) és a másik alapító (István)
gyermekai mint selyemgyárosok szerepelnek a pesti polgárkönyvben:
Tamás,⁶⁵⁾ ifj. István⁶⁶⁾ (id. István fia) és Antal⁶⁷⁾ (id. István második fia).
Közülük Antal vette át és fejlesztette tovább a selyemgyárat.⁶⁸⁾ Róla tud-
juk, hogy a legkomolyabban készült erre a pályára. 1806—1813-ig⁶⁹⁾ hét
esztendő t Béciben töltött különféle híres selyemgyáros és kereskedő
cégeknél, ahol nemcsak a technikai tudást, de a selyemmel való keres-
kedést is elsajátította.⁷⁰⁾ 1815 december 29-én Pestváros tanácsához
kérvényt intézett, amelyben selyemnagykereskedés nyitására kért enge-
délyt.⁷¹⁾ Valero Antal a család legtekintélyesebb, legismertebb tagja volt.
Nemcsak a selyemgyártás szakmájában tett hírnévre szert, hanem e mellett
résztvett a fejlődő Pest és Magyarország közgazdasági életében is. A Szépi-
tési Bizottságnak is tagja volt,⁷²⁾ 1848 július 2-án pedig a Kereskedelmi
Bank elnökévé választották meg a lemondott Ürményi Ferenc helyébe.⁷³⁾

A Valero-gyár munkásságáról több adatunk, mint emlékünknél maradt
fenn. A selyemgyár Király-utcai székhelyén körülbelül 60 évig működött.
E hosszú idő alatt készített selyemszövetekből nem maradtak fenn emlé-
keink, azonban az írásbeli adatok mégis azt bizonyítják, hogy gyártmá-
nyaik elsőrangúak és általánosan elterjedtek voltak. A gyár 1801. évi lel-
tárában⁷⁴⁾ minden olyan selyemanyag szerepel, amely akkoriban divatos volt.

Az öltözködés divatja szembetűnő, nagy változáson ment át a XVIII.
század végén. A francia forradalom a régi rend eltörlésével annak divatját
is elvetette. A directoire klasszicizáló stílusa a görög és római antik
demokráciák művészetéből merített. Az európai öltözködést irányító
francia divathölgyek a directoire korának toilette-jeit az antik női szobrok
lepelszerű ruházatának mintájára alkották meg. Napoleon korának empire-
divatja a teljes kifejlődése ennek az antikizáló iránynak. A Lajosok korának
abroncsos szoknyája és karcsúra fűzött dereka egy időre eltűnt és vele
együtt a tarka virágmustrás brokátok is kimentek a divatból. Az empire-
ruhák legtöbbször taftból, vagy hozzá hasonló más selyemszövetből készült.

Amikor a Valero-gyár fent említett leltára napvilágot látott, az
empire női divat már egész Európában általános viselet volt. E leltárt
vizsgálva, azt látjuk, hogy a taftselyem — a kor divatkövetelményeinek
megfelelően — a legváltozatosabb színekben és minőségben s a legnagyobb
mennyiségben készült. Atlaszból is sok változatot szöttek. Ezekon kívül
a korabeli divatlapok leírásaiból ismert nevű, sajnos, ma már pontosan
meg nem állapítható fajtájú divatanyagokat is gyártottak, ilyenek: a
»gros de Tours, gros de Naple, Serge de Rome« stb.

A »Hosenzeug« és »Vestizeug« elnevezés alatt férfiruhaanyagokat
kell értenünk. Bársony is különféle színekben készült. Az öltözés fontos
kellékei a kendők, sálak voltak, ezekből is változatos színű, sokféle, több-
nyire csíkos, ritkábban kockás mintájú darabokat hozott forgalomba
a Valero-gyár.

A színárnyalatok meghatározására éppen úgy megvoltak a különleges divatkifejezések, akárcsak ma. Így például egy kék színárnyalat a »Kaiseraugenblau« elnevezést kapta. A Valero-gyárban van »Kaisergelb, Schwalbenschweiffarben« és végül egy színmeghatározás, amelyet ma már nem tudunk megfejteni: a »Zuckerpapier«. Ez soha sem szerepel önállóan, hanem mintás anyagokon, más színek társaságában fordul elő.

Az itt felsorolt selyemfajták sokfélesége ékesen bizonyítja a Valero-gyár termelésének sokoldalúságát. Gyártmányainak népszerűsége mellett szólnak az egész ország területére, sőt Bécsre is kiterjedő kereskedelmi kapcsolatai.⁷⁵⁾ Megrendelői sorában cégek és magánosok, ezek között nem egyszer főpapok és mágnáshölgyek is szerepelnek. Selyemszöveitei tehát olyan művészi ízléssel készültek, hogy az arisztokrácia magasabb igényeit is kielégítették.

A Valero-gyár egyetlen, a cég nevével hitelesített művészi selyemszövése Valero Antal lipótvárosi üzemében készült 1846-ban. Ez az emlék selyemből szőtt kép, amely V. Ferdinándot ábrázolja.

A textilis emléktárgyak szövése már a XVIII. században divatos volt. Uralkodók koronázása, egy-egy városban tett látogatása, híres győzelmek és békekötések megörökítésére szövették ezen textiliákat.

Az első ilyen szövések, az úgynevezett emlékabroszok, amelyek többnyire cseresznyepiros félselyem damasztból készültek, barokk vagy rokokó rajzú, gazdag díszítésű foglalatban a megfelelő alkalomra vonatkozó ábrázolásokat és feliratokat tüntetnek fel. Mária Terézia és II. József korából több ilyen abrosz ismeretes. A tescheni béke emlékére 1779-ben készült damasztterítőt az Iparművészeti Múzeumban őrzik.⁷⁶⁾

A XIX. században más külalakban jelennek meg az emlékszövések, amelyeknek a franciák nagyon találóan a »tissus anecdotiques« elnevezést adták. Az empire és biedermeier kor népszerű üdvözlőkártyáinak mintájára emlékképeket szöttek. Lyonban számos — Napoleont dicsőítő — ábrázolás maradt fenn.⁷⁷⁾ A legtöbb ezek közül fehér atlasz alapon fekete rajzzal van díszítve.

A fentemlített Valero-kép is ilyen emlékszövések, amelynek egy példánya Iparművészeti Múzeumunk tulajdonában van.⁷⁸⁾ Nemzetiszínű: piros, fehér, zöld szegélyű fehér atlaszselyem alapon V. Ferdinánd — metszet után készült — fekete színnel szőtt mellképét ábrázolja négy-szögletes, díszesrajzú keretben. Ennek sarkai levélrozettával díszített, egyenlőszárú keresztben végződnek, oldalait fonatos ékítmények és hosszúkás medaillonokba foglalt levélrozetták díszítik. Alatta a következő feliratot olvashatjuk: »— V. Ferdinánd — legkegyelmesebb Urunk, szeretett Királyunk — éljen! éljen! éljen! — Pesten júliusban 1846. — mély hódolással ajánlva — Valero selyemgyárából.« Dr. Vayer Lajos szíves közlése szerint V. Ferdinánd arcképe számára Biborczfalvai Székely Lajos ezüstlapról készült metszete szolgált előképül. Bizonyára az 1846. évi műipari kiállításra készült, amely az összes addig rendezetteknél fényesebb és nagyobb szabású volt.⁷⁹⁾

Művészi szempontból figyelemreméltó e selyemkép finom rajza és a felirat ízléses elrendezése. Ami pedig a technikai kivitellet illeti, az valóban kiváló. Általában a szövőgépek a ritmikusan ismétlődő mustrák

készítésére vannak berendezve — itt azonban semmiféle törvényt sem lehetett követni, hanem természetű ábrázolásra kellett törekedni, aminek kivitele olyan fényesen sikerült, hogy ez a szövés akármelyik rokontárgyú lyoni készítménnyel is kiállja a versenyt.

Horváth Mihály a magyar iparról és kereskedésről szóló munkájában említést tesz Csics András lócsei takácsmesterről,⁸⁰⁾ aki a XVIII. század végén állítólag egy új szövésmodot talált fel, amelynek segítségével, kevés fáradsággal lehet az ilyen bonyolult ábrákat a selyem- vagy vászon-szövetekbe beleszőni. Hogy e kép szövésénél volt-e valami szerepe Csics András találmányának, azt ma már nem lehet megállapítani.

Ezen — az V. Ferdinándot ábrázoló — selyemképen kívül több ennyire hiteles művet nem ismerünk, amely a Valero-gyárban készült volna. Azonban múzeumainkban őriznek néhány biedermeier-kori női ruhát és selyemsált, amelyeket a hagyomány Valero-gyártmányoknak tart.

E ruhák közül egy atlaszselyem ajándékozás révén azzal a megjegyzéssel került az Iparművészeti Múzeumba, hogy Valero-selyemből készült.⁸¹⁾ A bájos biedermeier selyematlasz nemzeti színeinkben tündököl: többárnyalatú piros, fehér és smaragdzöld sávozás alkotja mustráját.⁸²⁾

Egy másik — ugyancsak az Iparművészeti Múzeumban őrzött — női ruha halvány rózsaszín, fehér- és drappcsíkokkal díszített taftselyemből készült,⁸³⁾ az előbbi öltözettel együtt jutott a Múzeum tulajdonába.

Ezekon kívül négy hasonló korú női ruha van a Székesfevárosi Történelmi Múzeumának birtokában.⁸⁴⁾ E ruhákat valamikor a pesti Lykacsalád hölgytagjai viselték.

E ruhák közül az első egészen egyszerű ripszselyemből készült,⁸⁵⁾ a másodiknak anyaga az akkor annyira kedvelt és divatos szintjászó rózsaszínes taft, apró elszórt, elmosódó bordó mustrával.⁸⁶⁾ A harmadik ugyancsak taftból való; világoskék alapon búzavirágkék, szürkével szegélyezett atlaszszövésű, kockás mustra díszíti.⁸⁷⁾ A negyedik ruha selyme a legszebb és a legbonyolultabb szövési technikát mutatja. Szélesebb szürke moaré, fehér taft- és ripszszövésű, sávós mustráját kék és fehér selyemmel brosirozott rózsabimbók és rózsaszálak élénkítik. Összhatásában ez a selyemszövet is világoskék színű.⁸⁸⁾

Két földigérő körgallér is tartozik e ruhákhoz. Közülük az egyiket fekete atlasz alapon ibolyaszínnel és fehérrel brosirozott kis elszórt virágcsokrok díszítik.⁸⁹⁾ A másik köpeny anyaga bordó szintjászó taftselyem, váltakozó keskenyebb és szélesebb fekete atlasz csíkozással.⁹⁰⁾

Az itt ismertetett ruhák selymei közül a mustrások valamennyien a biedermeier kor divatjában oly közkedvelt, csíkos, kockás vagy apróvirágos díszítést mutatják. E mustrák izléses színezése és finom rajza mellett e selyemanyagok kitűnő minősége, tökéletes technikai elkészítése is figyelmet érdemel.

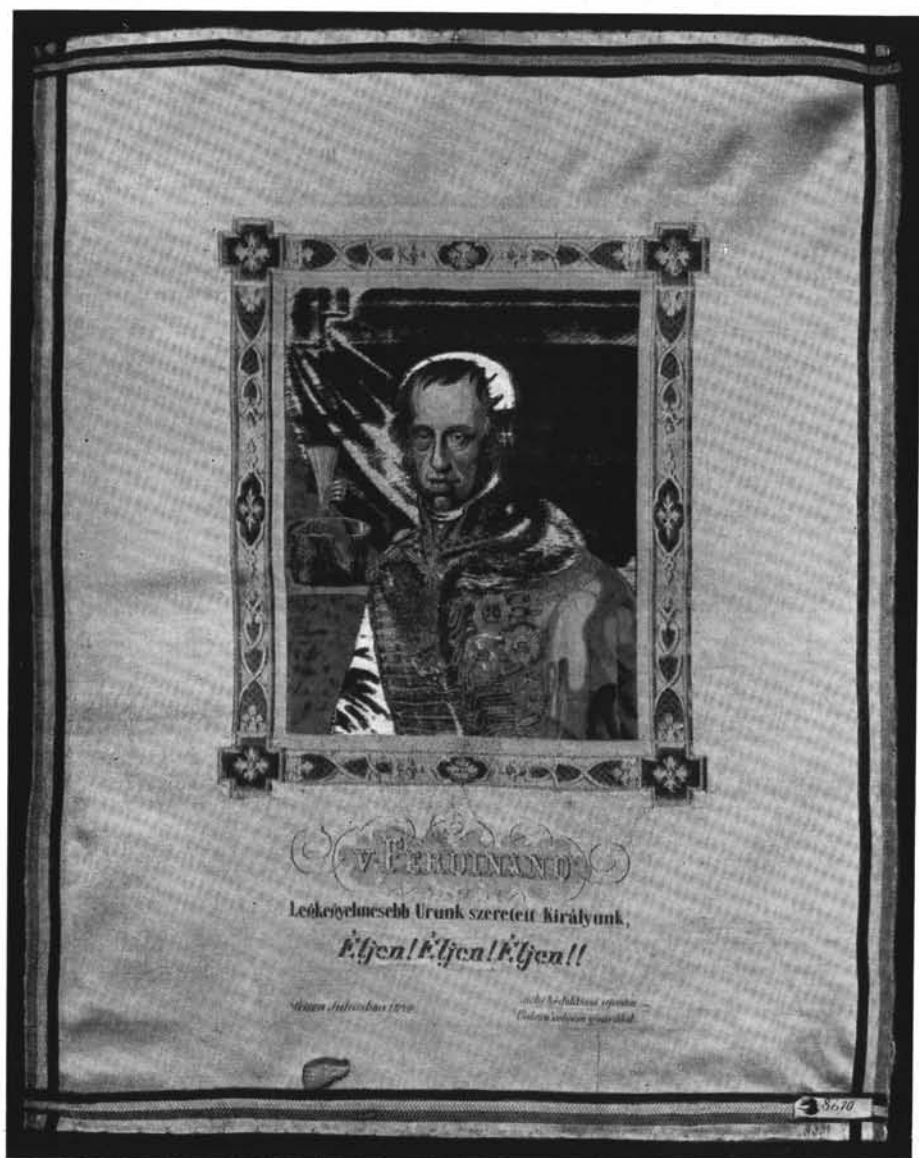
Ezen pesti származású női öltözetek feltevésünk szerint szintén Valero-selyemből készültek. E mellett szól egyrészt a Valero-gyár készítményeinek kiválósága és közkedveltsége, másrészt az a körülmény, hogy éppen a múlt század negyvenes éveiben a magyar ipar készítményei különösen beccsel bírtak.

19. Napoleont dicsőítő szövött lyoni selyemkép.

20. Biborczfalvai Székely Lajos V. Ferdinándot ábrázoló metszete.

21. V. Ferdinánd nemzeti színű szegélyű szövött selyemképe a Valero-gyárból.

22. Biedermeier női ruha, 1840 körül,
zöld alapon piros és fehér csíkos selyemből.

23. Biedermeier női ruha 1841-ből,
eperszínű, barna mintás selyemből.

24. Női ruha 1842-ből,
világoskék, sötétebb kékkel kockázott selyemből.

25. Női téli köpeny 1842-ből,
bordószínű csíkos selyemből.

A magyar ipar fellendítése érdekében sokan és sokat fáradoznak ezen időkben. Kossuth Lajos megszervezi 1842-ben az első műipari kiállítást, amelyet a következő években is rendszeresen megismételnek. Megalapítják a magyar áru védelmére a Védegyletet,⁹¹⁾ amelynek célja a hazai gyártmányok népszerűsítése volt. A Valero-selyemszövetek már a XIX. század elején is híresek voltak, annál inkább vásárolták azokat a 40-es években, amikor hazafias kötelesség volt a magyar készítmények felkarolása. Az illetékes irodalom megállapítása szerint Valero Antal selyemgyárának készítményei minden tekintetben kitűnőek voltak.

Horváth Mihály már idézett művében több helyen is foglalkozik a Valero-gyár működésével, megállapítja, hogy egyedül csak az volt képes a válságokat átvészelni, s gyarapodásban van, míg a többi pesti gyár mind megszűnt.⁹²⁾

Kossuth Lajos az 1842-i műipari kiállításról szerkesztett ismertetésében így nyilatkozik: »... Képesek voltak arra, hogy a váczi-utcán végig tündöklő gazdag selyemszövetek akármely nemét tegyék eleikbe, a marcellin-tafotától kezdve egész a himzett virágos metszett bársonyig, mindent szintoly tökélyben és színhagyhatlanul állítsanak elő, mint azon lyoni és németalföldi gyárosok akármelyike, kiktől mesterségüket tanulták...«⁹³⁾

Haeufler⁹⁴⁾ 1854-ben a következőkben nyújt ismertetést a Valero-gyár működéséről: »Die von Thomas Valero im Jahre 1770⁹⁵⁾ errichtete Seidenfabrik zeichnete sich durch ihre vortrefflichen Fabrikate aus und beschäftigte alljährlich gegen 400 Menschen auf 90 Webstühlen.«

Gelléri⁹⁶⁾ (1887) szerint a Valero-névhez fűződik a magyarországi selyemipar fénykora, »... a régi nemzedék, mint egy látományra gondol arra a rendkívüli tökélyre, melyre e nélkülözhetetlen iparágat Valero emelte volt.«

Végül rámutatunk arra a körülményre, hogy a Valerók által alapított selyemgyár az első ilyen nagyszabású üzem volt hazánkban. Számbevehető előzmények nélkül, a maguk erejéből teremtették meg selyemszövő iparukat. Nem állt mögöttük olyan nagy, művészi hagyományokkal teljes mult, mint amilyenel Lyon vagy az itáliai selyemszövés rendelkezett. Természetesen nem követelhetünk tőlük minden tekintetben olyan művészi teljesítményeket, mint amire ezek képesek voltak. Nagyobb művészi feladatokkal — mint amilyenek például a lyoni brokátkárpitok — teljesítő képességük tudatában, nem is kísérleteztek. A Valero-készítmények az öltözködés igényeit elégítették ki, ruhaselymeik valóban egyenrangúak voltak bármely korukbeli külföldi készítménnyel.

Selyemiparunk azóta sem érte el azt a minőségbeli tökéletességet, a külföldi ellenőri iparával való versenyképességet,⁹⁷⁾ amelyet a Valero-gyár Pest városában kifejtett működése során a magyar »műipar« nagyobb dicsőségére fölmutatott.⁹⁸⁾

Csernyánszky Mária

JEGYZETEK.

- ¹⁾ Valero Tamás nemességkérő folyamodványa. Székesfővárosi Levéltár. (Szföv. Ltár) Pesti levéltár, Int. a. m. 5603. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 1941. évi díszalbumában mint saragossai származású spanyol család van említve.
- ²⁾ Hóman—Szekfü: Magyar Történet V. köt. 1936. 246. l.
- ³⁾ Horváth Mihály: Az ipar és kereskedelem története Magyarországon. Buda 1840. 309—10. l.
- ⁴⁾ Szföv. Ltár. Budai tanácsi jegyzőkönyv 177. l. Budai polgárkönyv: 1747 február 5.
- ⁵⁾ Dornay Béla: Fellenthali Felner Jakab tatai építőművészről. Budapest 1930. 18. l.
- ⁶⁾ Dornay id. m. 6. l.
- ⁷⁾ Szföv. Ltár. Pesti levéltár. Rel. a. m. 28.
- ⁸⁾ U. o. Int. a. m. 5603 (11).
- ⁹⁾ U. o. »... in exteris oris magnis sumptibus spretisque omnibus periculis culturam serici et artem omnium huius materialis effabricatorum indefessa industria condidicerunt.«
- ¹⁰⁾ U. o. »...anno mox 1776 fratres ambo communibus expensis mutuis consiliis et fatigiis Pesthini natali suo loco Bononiensis Pepli sericei et materiarum sericeorum omnis generis, speciei, qualitatis et coloris, Byssi item omnis speciei juxta isthic accusam tabellam species efabricatorum sericeorum exhibentem... prima ponere initia... coeperunt...«
- ¹¹⁾ Szföv. Ltár. Pesti telekátírási jegyzőkönyvek 1779—83. 109. l.
- ¹²⁾ Szföv. Ltár. Pesti külvárosi teleklevelek 1784—90. 50. l. No 1098 és 39. l. No 1147.
- ¹³⁾ Szföv. Ltár. Pesti Levéltár. Int. a. m. 5603 (36). A Valero Testvérek 1797-ben felvett hivatalos leltárának 8. tétele: »der Grund besteht aus 9943 Quadrat Klaftern...« Ezen a területen kívül 1795-ben 9581 négyszögöl földet vesznek egy kisebb épülettel, melyet szintén a selyemgyártás szolgálatába állítanak. Külvárosi telekkönyvek 1717—1817. 213. l. No 451.
- ¹⁴⁾ Szföv. Ltár. Pesti levéltár. Int. a. m. 5603. A 9. tétel a magastörzszű eperfákat és a sövényt 4956 frt-ra, a 10/a tétel a gyümölcsfákat 2098 frt-ra értékeli.
- ¹⁵⁾ U. o. Int. a. m. 5603 (30).
- ¹⁶⁾ Bánrévy György: A budai királyi palota újjáépítése III. Károly alatt. Tanulmányok Budapest multjából I. 1932. 1—42. l.
- ¹⁷⁾ Réh (Révhelyi) Elemér: A régi Buda és Pest építőmesterei Mária Terézia korában. Budapest 1930. 22—40. l.
- ¹⁸⁾ Réh id. m. 3—4. l.
- ¹⁹⁾ Réh id. m. 8. l.
- ²⁰⁾ Alaprajzi elrendezésére hatással lehetett az óbudai Filatorium is, amelynek szintén U alakú alaprajza volt. V. ö. Garády Sándor: Az óbudai filatorium. Historia (Pestbudai Emléklapok) V. évf. 1932. 9. l. 2. ábra.
- ^{20/a)} A litográfia felirata: Die Fabrik Gasse an 16ten März 1838. Dem hochherzigen Retter in Todes Gefahr von 3 bis 9 Uhr Früh. — Herr Franz Mayer bürgl. Schiffmeister zu Pesth widmet dieses Denkblatt im Namen dankbarer Nachbahrer Obenanter Gasse. Gedr. bey J. Szakmány in Ofen. Jelz. Lith. C. Ludwig. Der ganze Betrag für die Verunglückten in Pest. Stephan Kaszás Magister der Chirurgie.
- ²¹⁾ Szföv. Ltár. Pesti levéltár. Int. a. m. 5603 (36).
- ²²⁾ Pesti Szépítési Bizottság levéltára = Sz. B. 3570. sz.-hoz mellékelte terv Joseph Hild aláírással. Bierbauer Virgil: Pesti építőmesterek munkássága 1809—1847. Tanulmányok Budapest multjából I. 1932. 98. l. tévesen mint ismeretlen mester művét és mint háromemeletes épületet közli.
- ²³⁾ Szföv. Ltár. Sz. B. 1424. 1815 május 20-án kéri az engedélyt. A négy telek összesen 1296 négyszögöl.
- ²⁴⁾ U. o. 1498. 1815 július 24-én nyújtják be a kérelmet, amelyet u. a. hó 30-án ülés elé terjesztenek. Az iratokhoz mellékelve mind a két terv. A felosztandó terület 3924²/₃ négyszögöl.
- ²⁵⁾ Lásd az előző jegyzetet.
- ²⁶⁾ Szföv. Ltár. Sz. B. 3570. A telekkiigazítás 16¹/₂ négyszögöl.

²⁷⁾ Lásd a 22. jegyzetet.

²⁸⁾ Szföv. Ltár. Sz. B. 3570. »Rücksichtlich des begebogenen Planes, nach welchen Herr A. Valero in der Königsgasse einen neuen Bau begonnen hat, und zwar am Eck der Valerogasse mit einem ebenerdigen Trakt, im Hof aber mit einem Stock hohen Flügelgebäude; die übrige Front aber mit Staketten einzufangen gedenket, damit das ansehnliche Fabrikgebäude in der Ansicht verbleibe... 15. Junii 1824.« A szárnyépületek alatt csak a pavillonok érthetők, amit az is bizonyít, hogy az 1815-i Sz. B. 1498. számú felosztási terven a gyár épülete U alakú alaprajzot mutat.

²⁹⁾ G. L. Feldmann: Pest und Ofen 1844. Wegweiser. 43. l.

³⁰⁾ Bierbauer Virgil tévesen Honvéd-u. 12-nek jelzi ezen épületet, amelynek Markó-utcai része a 12-es szám. Tévedését Horváth Henrik is átveszi: V. ö. Bierbauer: id. m. 87. l. Horváth Henrik: Budapest művészeti emlékei. Budapest 1938. 90. l.

³¹⁾ Szföv. Ltár. Sz. B. 7704.

³²⁾ U. o.

³³⁾ U. o.

³⁴⁾ U. o. 7818.

³⁵⁾ U. o. Az engedély kiadásánál különösen hangsúlyozzák, hogy az annak idején felépítendő utcai homlokzat kapubejáratának küszöbe az előző évi árvíz szintjénél két lábbal magasabb legyen.

³⁶⁾ Szföv. Ltár. Sz. B. 8261.

³⁷⁾ U. o.

³⁸⁾ U. o.

³⁹⁾ U. o. 8343.

⁴⁰⁾ U. o. Sz. B. jegyzőkönyv 1844: 419, 519, 684, 729—30, 746—47, 765, 806, 817—18, 829, 918—19, 961—62.

⁴¹⁾ U. o. Sz. B. 8470.

⁴²⁾ U. o. 10.425.

⁴³⁾ U. o.

⁴⁴⁾ A Klotild-utca régebben szintén Valero-utca volt. Schmall Lajos: Buda és Pest utcái és terei. 1906. 133. l.

⁴⁵⁾ Horváth Henrik id. h.: A rizalit oszlopfői pontosan megegyeznek az Erechteion északi előcsarnokát hordozó oszlopfókkal.

⁴⁶⁾ Bierbauer id. m. 78. l.

⁴⁷⁾ Dr. Voit Pál közlése.

⁴⁸⁾ Bierbauer id. m. 87. l. Horváth H. id. m. 90. l.

⁴⁹⁾ U. o.

⁵⁰⁾ Ezen rövid idő alatt is nagyon sok bajt okozott a szomszédos hengermalom füstje és szennyvize. Szföv. Ltár. Sz. B. 11.661.

⁵¹⁾ Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 1841—1941. (Díszalbum) 1848 július 2-án választják a bank elnökévé.

⁵²⁾ Horváth H. id. h. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank id. albuma szerint 1848-ban fegyvergyárrá alakították át.

⁵³⁾ Hálás köszönetünket fejezzük ki az épület katonai parancsnokának, kinek engedélye folytán módunkban állt azt megtekinteni.

⁵⁴⁾ Feldmann id. m. 32. l. erről az épületről is megemlékezik: »... erbaute er dieses Gebäude, das an Grösse und Zweckmässigkeit in der Anlage der ausgedehnten Wirksamkeit entsprechen sollte, welche die Seidenfabrikation in Ungarn in den letzten Jahren erhielt. Die nähere Besichtigung der Fabrik wird Jedermann, der sich dafür interessiert, manche interessante Aufschlüsse geben.«

⁵⁵⁾ A selyemszövés történetével foglalkozó, felhasznált művek:

Dreger: Europäische Weberei und Stickerei. Wien 1904.

Otto von Falke: Kunstgeschichte der Seidenweberei. Berlin 1913.

Raymond Cox: Les soieries d'Art. Paris 1914.

U. a.: Soieries et broderies. Paris é. n.

Paul Schultze: Alte Stoffe. Berlin 1920.

Ernst Flamming: Textile Künste. Berlin é. n.

U. a.: Das Textilwerk. Berlin 1927.

Les nouvelles collections de l'Union Centrale des Arts Decoratifs au Palais du Louvre, Pavillon Marsan. Paris é. n.

- Etoffes anciennes. Musée de Cluny. Paris é. n.
 Guido Marangoni: Le stoffe d'Arte. Milano 1928.
 Csernyánszky Mária: Az esztergomi főszékesegyházi kincstár paramentumai. Budapest 1933.
- ⁵⁶⁾ Falke id. m. II. köt. 94. l.
⁵⁷⁾ Illustrazione Italiana, 1941. 7. sz.
⁵⁸⁾ Balogh Jolán: Néhány adat Firenze és Magyarország kulturális kapcsolatainak történetéhez. Arch. Ért. XL. 192. l.
⁵⁹⁾ Miskovszky Viktor: Bártfa középkori műemlékei. Budapest 1879. 133. l.
⁶⁰⁾ Falke id. m. II. köt. 114. l.
⁶¹⁾ Horváth Mihály id. m. 138, 210, 295. l.
⁶²⁾ Garády Sándor: id. m.
⁶³⁾ Trencsényi Waldapfel Imre: A régi Pest-Buda. Budapest 1937. 27. l.
⁶⁴⁾ A pecsét kissé megviselt állapotban a Valero-gyár 1801. évi leltárát hitelesíti. Szföv. Ltár. Pesti levéltár. Int. a. m. 5603 (34).
⁶⁵⁾ 1801-ben lett polgár. Pesti polgárkönyv I. köt. 540. l.
⁶⁶⁾ 1815-ben lett polgár. Pesti polgárkönyv I. köt. 624. l.
⁶⁷⁾ 1814-ben lett polgár. Pesti polgárkönyv I. köt. 620. l. — 1831-ben lett választott polgár.
⁶⁸⁾ Szföv. Ltár. Pesti telekátírási jegyzőkönyvek 1818—1824. 1818 jan. 8.
⁶⁹⁾ U. o. Pesti levéltár. Int. a. m. 1124. Valero Antal bécsi működésének járóm bizonyítványa és a nagykereskedés engedélyezése iránti kérvénye.
⁷⁰⁾ U. o.
⁷¹⁾ U. o.
⁷²⁾ U. o. 10.236.
⁷³⁾ Lásd az 51. sz. jegyzetet. Valero Antal, hogy selyemgyárát jobban fejleszthesse, Appiano Józseffel társult, aki később a Kereskedelmi Bank életében is sokat szerepel.
⁷⁴⁾ Szföv. Ltár. Pesti levéltár. Int. a. m. 5603 (34).
⁷⁵⁾ U. o.
⁷⁶⁾ Leltári száma: 19.607, mérete 107×86 cm.
⁷⁷⁾ Raimond Cox: Soieries et Broderies, Paris é. n.
⁷⁸⁾ A múzeumi leltár adatai szerint 1889-ben vásárolták Vízkeleti Imrétől 40 K-ért (20 frtért); mérete 46×35 cm. Leltári száma: 8610.
⁷⁹⁾ Gelléri Mór: A magyar ipar úttörői. Bpest 1887. 270. l.
⁸⁰⁾ Id. m. 216—17. l.
⁸¹⁾ A ruha múzeumi leltári száma 13.783. 1892-ben ajándékozta Nagy Sándorné.
⁸²⁾ Magyar viselettörténeti kiállítás. (Katalógus.) Bpest 1938. 105. sz. »Női-ruha, zöld alapon piros és fehér csíkos selyemből. Anyaga a Valero-család pesti selyemgyárából, készült az 1840-es évek táján.« (29. l. XVI. képtábla.)
⁸³⁾ A ruha múzeumi leltári száma 13.804. Ugyancsak 1892-ben ajándékozta Nagy Sándorné. Id. katalógus: 107. sz. »Női ruha rózsaszínű csíkos selyemből, dereka csipkeszövettel bevont. Rojtos gallérszerű vállrészrel, 1840 körül. (29. l.)
⁸⁴⁾ Hálás köszönetünket fejezzük ki Schoen Arnold igazgató úrnak, aki e ruhák megtekintését lehetővé tette és értékes útbaigazításokkal látott el.
⁸⁵⁾ Id. katalógus: 114. sz. Női ruha, drappszínű selyemből, sodrott selyem zsinórdíszrel, buggyos ujjakkal. 1830 körül. (30. l.)
⁸⁶⁾ Id. katalógus: 113. sz. Női ruha, barnamintás frézszínű selyemből, szoknyáján három sor hullámos szélű pánt, hegyesben végződő dereka berakott keretelésű lapos kivágással. 1841-ből. (30. l.)
⁸⁷⁾ Id. katalógus: 111. sz. Női ruha, világoskék alapon, sötétkék kockás tafotából. Mély kivágása körül kék-fehér fodros gallér. 1842. (30. l.)
⁸⁸⁾ Id. katalógus: 115. sz. Női ruha, szürkés kék habos csíkos és kékvirágos selyemből, áttört paszománydíszrel és selyemrojtos fodrokkal díszítve. 1840 körül. (30. l.)
⁸⁹⁾ Id. katalógus: 117. sz. Női téliköpeny, fekete alapon, fehér és lilavirágos selyemből, vattázott, tűzött fehér selyembéléssel. Rojtokban végződő hármass gallér, ill. álujjakkal. 1840-ből. (31. l.)
⁹⁰⁾ Id. katalógus: 118. sz. Női téliköpeny bordószínű csíkos selyemből, rojtokban végződő kettős gallérral, vattázott fehér selyembéléssel. 1842-ből. (31. l.)

⁹¹⁾ Hóman—Szekfű id. m. V. köt. 663. l. — Gelléri: id. m. 270. l.

⁹²⁾ Horváth Mihály id. m. 310. l.

⁹³⁾ Gelléri id. m. 147. l.

⁹⁴⁾ J. v. Haeufler: Buda-Pest. Historisch-topographische Skizzen. Pest 1854. 245. l.

⁹⁵⁾ A Valero-gyár alapításának évét többnyire hibásan ismerik. Horváth pl. 1796-ra teszi. Helyesnek a Valerók által megadott 1776-ot kell tartanunk.

⁹⁶⁾ Gelléri id. m. 148. l.

⁹⁷⁾ Ezen megállapításunk kizárólag a valódi, ú. n. hernyóselyemre és nem műselyemgyártmányainkra vonatkozik.

⁹⁸⁾ Oszinte hálával mondunk köszönetet e helyen dr. Bánrévy György alleltárolásos úrnak, aki a Székesfehérváros Levéltárában végzett kutatásaink során nagyon értékes tanácsaival állandóan támogatta munkánkat.